

დაწერილობაში იქიდან წარმოდგება, რომ მართლწერის საკითხებში სხვადასხვა გზას ადგანან, მაგალითად, „ივერია“ ისტორიულ პრინციპს იცავს (იცავენ იმ დაწერილობას, რომელიც გვსვლება საღვთო და საერო ძეგლებში), „კვალი“ კი ფონეტიკურ თითოგრაფიას ჩიხდევს — წერენ ისე, როგორც გამოითქმის თანამედროვე სახალხო და სალიტერატურო ენაში. პ. ჭარაია მხარს უჭერს „კვალის“ პოზიციას: ძველად იწერებოდა: მწუხარედ, პირველად, ტკბილად... დღეს დ აღარ ისმის, გვაქვს თ. დ-ს აღდგენა შეუძლებელია, უნდა ვწეროთ თ. ასევე ვერ დაკუბრუნდებით თვე სიტყვის ძველ მართლწერას თთვე. ასე რომ, ძველი ფორმების შენარჩუნებაზე ფიქრი უშედეგოა.

ესეც კია, რომ, პ. ჭარაიას აზრით, ისტორიული მართლწერის დაცვას „ზოგ შემთხვევაში თავისი მნიშვნელობა აქვს“⁴⁷.

ცნობილია ს. ხუნდაძისა და ა. შანიძის პაექრობა. ამაზე აქ აღარ შევჩერდებით.

ამ წინააღმდეგობათა მიუხედავად, ს. ხუნდაძის დიდ ღვაწლს ხედავდნენ და აფასებდნენ მისი თანამედროვენი. იუსტ. აბულაძე, აღნიშნავს რა ქართული გრამატიკული ლიტერატურის სიღარიბეს, წერს: „ამისთანა მდგომარეობაში სწორედ გაჭირვების ტალღეებია ისეთი კეთილსინდისიერი შრომა, როგორიც არის ს. ხუნდაძის „სალიტერატურო ქართული“... ავტორი ცდილობს გაამარტივოს და გააკეთილხმოვანოს სალიტერატურო ენა, ამისთვის გვაწვდის საბუთებს“⁴⁸.

ს. ხუნდაძის წიგნს მაღალ შეფასებას აძლევს ა. ხახანაშვილი: „ჩვენ დიდად ვაფასებთ ს. ხუნდაძის ღირსეულ შრომას და თითქმის ვივლეს მის სტრუქტურულ ქვეშ ხელს მოვაწერთ თანხმობის ნიშნით“⁴⁹.

გარდა უამრავი სადავო ფაქტის განხილვისა და მისაღები უბრიანტების დადგენისა, ს. ხუნდაძემ ზოგადთეორიული ხასიათის მრავალი საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა სალიტერატურო ენის ნორმალაზაციასთან დაკავშირებით. ჩამოაყალიბა ნორმალაზაციის პრინციპები, ბევრ შემთხვევაში მართებული პოზიცია შეარჩია და თავდაღებით იბრძოდა ამ დიდი ეროვნული საქმისათვის.

⁴⁷ პ. ჭარაია, ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული მართლწერა, „მოამბე“, 1895, № 9.

⁴⁸ იუსტ. აბულაძე, სალიტერატურო ქართული (სილოვან ხუნდაძის გამოკვლევა, ქუთაისი, 1902), „მოზაიკი“, 1902, № 6.

⁴⁹ ა. ხახანაშვილი, სალიტერატურო ქართული, სილოვან ხუნდაძის გამოკვლევა, ქუთაისი, 1901, „კვალი“, 1902, № 18.

ტრადიციული შეხედულებების (ანტიონ I და სხვ.) საწინააღმდეგოდ, ს. ხუნდაძეს ენის ცვალებადობას აღიარებს; უერთდება მთსაზრებას, რომ სალიტერატურო ენამ ორიენტაცია ხალხის მეტყველებასზე უნდა აიღოს; ხედავს მკიდრო კავშირს ენისა და მისი მფლობელი ერის მდგომარეობას შორის; სალიტერატურო ენის მიძივითარებიდან გამოსავალს ხედავს ყველასთვის სავალდებულო მართლწერის წესების შემუშავებაში, კანონების დადგენაში სახელმწიფოებრივ დონეზე; თვლის, რომ ნორმების შემუშავებისას უნდა დავეყრდნეთ ძველი ენის მონაცემებს, კლასიკოსთა ენას და ხალხურ მეტყველებას; ცდილობს, რომ სალიტერატურო ენის ნორმების შემუშავებისას გათვალისწინებული იყოს საქართველოს ყველა კუთხის, ყველა დიალექტის მონაცემები; ნორმების შემუშავებაში უნდა მონაწილეობდეს ყველა კუთხის წარმომადგენელი; მისი აზრით, დიალექტური მასალის განუკითხავად შემოტანა დაუშვებელია; დიალექტიზმების გამოყენება დასაშვებია მხოლოდ პერსონაჟის მეტყველებაში; უცხო სიტყვების შემოტანა ზოგჯერ აუცილებელია (თუ ბადალი სიტყვა არ გააჩნია ქართულს), მაგრამ უცხო გრამატიკული კატეგორიის შემოტანა არაა და არამც არ შეიძლება; უცხო სიტყვებში ჩვენი ენის მართლწერის წესები უნდა დაიცვათ; სალიტერატურო ენის ნორმათა დასადგენად ამოსავალია შემდეგი პრინციპები: ფორმის სიმარტივე, წარმოების სისწორე, ისტორიული გამართლებულობა, გავრცელებულობა და კეთილხმოვანება; ორთოგრაფიას საფუძვლად უნდა დაედოს კეთილხმოვანება, ფონეტიკური პრინციპი.

- II. სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციისათვის მოღვაწეობისას ს. ხუნდაძეს მხარში ედგა მეტად ნიჭიერი, ერუდირებული ენათმეცნიერი, ენების მცოდნე, სერიოზული მკვლევარი კოტე დოდაშვილი (დაბადების წელი უცნობია, გარდაიცვალა 1919 წ. მოღვაწეობდა XIX ს-ის 80-იან და XX ს-ის 10-იან წლებში). მისი კვლევის საგანი იყო ქართული ენის გრამატიკული წყობა და ქართული ლექსთწყობა⁵⁰. კ. დოდაშვილი თავის მოღვაწეობაში დიდ ადგილს უთმობდა ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხებს. მისი შრომების ნაწილი ცალკე წიგნად გამოვიდა 1914 წ.

⁵⁰ კ. დოდაშვილის საენათმეცნიერო ნაშრომები გრძელად აქვს მიმოხილული არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ-თანაშრომელს მურმან სუნიუშვილს. ხელნაწერა ინახება ინსტიტუტის არქივში.

კ. დოდაშვილმა ჯერ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა სალიტერატურო ენის სადავო საკითხებს. შემდეგ კი „კვალის“ პოზიციების ნათელსაყოფად 1894 წ. № 39-ში წარმოადგინა პრინციპები, რელაქციის მოსაზრებანი ენის ნორმალიზაციასთან დაკავშირებით⁵¹.

აქ ჩამოყალიბებულია გარკვეული თვალსაზრისი შემდეგ სადავო საკითხთა შესახებ: სჭირდება თუ არა ქართულს ორთოგრაფია; განიდევნოს თუ არა ზედმეტი ასოები; მიიწინიოს თუ არა სალიტერატურო ენის ბაზისად ხალხის მეტყველება; სწორია თუ არა სალიტერატურო ენაში დასავლური დიალექტების გამოყენება; შეიძლება თუ არა ახალი სალიტერატურო ენა შეიქმნას ძველი და თანამედროვე ქართულის შეჯვარებით და სხვ.

კ. დოდაშვილის მიერ წარმოდგენილ პრინციპებში აშკარად იგრძნობა ავტორის ენათმეცნიერული განათლება, ქართული გრამატიკის ღრმა ცოდნა, ნორმალიზაციის საკითხების ნათელი ხედვა.

„აი, რა პროგრამით აპირებს „კვალის“ რელაქცია მუშაობას სალიტერატურო ენის შემუშავებისთვის“, — აცხადებს კ. დოდაშვილი და წარმოადგენს პრინციპებს, რომლებიც 9 პუნქტისაგან შედგება:

1. თანამედროვე სასაუბრო სახალხო ენის გამოყენება სალიტერატურო ენის საყრდენად: „ლიტერატურაში ბატონობდეს ჩვენი თანადროული სასაუბრო ენა, ნამდვილი ქართული და არა შერეული“;

2. ძველი და ახალი ენის შეხვეით მიღებული მექანიკური ენის განდევნა: „განიდევნოს ის მეხანიკური ენა, რომელიც შექმნეს ზოგიერთმა მწერლებმა ძველისა და ახალი ფორმების ერთი ერთმანეთში არევით“;

3. წერისა და კითხვის თანხედრობა. ორთოგრაფიისათვის გვერდის ავლა: „აშორდეს ქართულ ენას ორთოგრაფია, ანუ არ მოხდეს განსხვავება წერასა და კითხვას შორის“;

4. ზედმეტი ბგერების განდევნა: „განიდევნოს სიტყვებიდან ის ზედმეტი ბგერები, რომელნიც აბავითარ ახალ კილოს არ აძლევენ სიტყვების დედა-აზრს და ამიტომ ენისათვის გამოთქმაში შეადგენენ მეტ საწვალავებს“;

5. პარალელური დიალექტური ფორმებისაგან უფრო კანონიერი, ქართული ენის ბუნებას მისადაგებული ფორმების შერჩევა: „შესა-

⁵¹ კ. დოდაშვილი, ბ-მს იაკობ ამსონიძეს, „კვალი“, 1894, № 39, გვ. 10.

ძლებელია საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში იხმარებოდეს რომელიმე დამასინჯებული ფორმები (პროვინციალიზმები), მაგრამ მათი შეტანა სალიტერატურო ენაში მოუხერხებელია, რადგანაც დანარჩენ კუთხეებში იხმარება კანონიერი ფორმები, ქართული ენის ბუნება-ხასიათზე შედგამოჭრილი“;

6. გურია-იმერეთ-სამეგრელოში შემორჩენილი ბუნებრივი ქართული სიტყვების გამოყენება: „სასურველია შეწყნარება და შეოვიტება იმ ბუნებრივ ივერიულ ენათა სიტყვებისა, რომელნიც გაფანტულ არიან გურია-იმერეთ-სამეგრელოში. ხოლო მათ მაგიერ ქართულ-კახეთში გაბატონებულია სიტყვები: სპარსული, თათრული, სომხური და რუსული“;

7. ხალხის მეტყველებაში შემოკლებული სიტყვების მიღება სალიტერატურო ენაში: „მიღება სალიტერატურო ენაში ზოგიერთ სიტყვებისა იმ სახით, რა სახითაც იგინი შეუშთკლება ხალხს თავის გამოთქმაში, თუ ეს შემოკლება არ იწვევს ცნებათა არეუას“;

8. ზმნაში ასახული სიტყვების (\neq ნაცვალსახელების) ამოღება წინადადებიდან: „გამოტოვება საზოგადოთ წინადადებიდან იმ სიტყვებისა, რომელთა აღმნიშვნელ ზმნებს აქვთ ხოლმე ჩართული“;

9. უღვლილების გამარტივება: „შემოკლება რთული უღვლებისა ისე, როგორც ამას მოითხოვს ხალხის გენიოსობა — (геній народа)“.

სხვადასხვა საკითხებისადმი მიძღვნილ წერილებში გვხვდება კ. დოდაშვილის ზოგი სხვა შეხედულებაც ზოგადპრინციპულ საკითხთა შესახებ. მაგ.:

1. ენას თავისი კანონები აქვს. თავს მოხევეუ კანონს ენა არ მიიღებს: „ყოველი ენა, თვით დაბალ ფორმაციაში მყოფიც კი, თავის ასაკში მოსული ბრძენია და არა ბალდი და მაგრე ადვილად არ დაპნებდება კრიტიკის ასაკრავათ ძალად მაცხოწეებს“⁵².

2. არ არსებობს გრამატიკული კანონი გამოწაკლისის გარეშე: „ენაში არ არსებობს რაიმე სწორიქმა, რომელსაც არ ჰქონდეს გამოსაკლები“⁵³.

3. ენის გრამატიკული აგებულება მყარია, ნაკლებად ემორჩილება ცვლილებებს, მაშინ, როცა სხვა მხარე ენისა (ლექსიკა, ზოგჯერ ფორმანტებიც კი...) უცხო ენათა გავლენით ან ზოგჯერ თვით

⁵² კ. დოდაშვილი, საგრამატიკო კვლევა „კავალი“, 1894, № 37.

⁵³ იქვე.

ენაში მომხდარი პროცესების შედეგად (შემოკლება, ფონეტიკური ცვლილებები...) შეიძლება სახეს იცვლიდეს:

„რომელიმე ენა შეიძლება მზავალ საუკუნეთა განმავლობაში ვაირყვნას სხვადასხვა ენებიდან შეტანილი სიტყვებით. აგრეთვე შეიძლება მან შეითვისოს უცხო ენების რომელიმე შემადგენელი ელემენტები... აგრეთვე შესაძლებელია, მის საკუთარმა შემადგენელმა ელემენტებმა იცვალონ სახე ან უბრალო შემოკლებით, ან ფონეტიკური გადაგვარებით, სოლო ამ ენის ფორმების ანატომიურ წეს-წყობილება, ანუ, საზოგადოდ რომ ვსთქვათ, ენის გრამატიკა, უსსოვარ დროიდან დაყოლილი და დაკანონებული ამ ენასთან, შემოკლები და საუკუნო იქმნება ყოველთვის, ვიდრე რაიმე უღვთო ძალა არ შემუსრავს და წალეკავს იმ ენს, რომელიც ღაპარაკობს ამ ენაზე“⁵⁴.

4. ორთოგრაფია ქართულში არ არსებობს: „ჩვენი წერა-კითხვის ერთად-ერთი ბედნიერება ისაა, რომ ორთოგრაფია ჩვენში არც არსებობს და არც გაგონილა. ამითი ცვიფრდებიან უცხოელები“⁵⁵.

5. ქართულისთვის ბუნებრივი არ არის ორი ერთგვარი თანხმოვნის თავმოყრა: „ქართული ენა ერიდება ორ თანაბარ თანხმოვანთა შეხვედრას სიტყვებში, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც მეორე თანაბარი თანხმოვანი აძლევს მთელს სიტყვას რაიმე განსხვავებულ მნიშვნელობას. მაგ.: გაფიდი დები, წერილმან-ნი...“⁵⁶.

III. აკაკი წერეთელი. ახალი სალიტერატურო ქართულის წარმატება ორგანულადაა დაკავშირებული ილიასა და აკაკის სახელებთან. ეს ორი უდიდესი ბიროვნება თავიანთი მოღვაწეობითა და მრწამსით თავდადებით იღვწოდა და უიღვებოდა ბრძოლას ქართველი ერის, მისი ენის საკეთილდღეოდ, ამ ენის ღირსების დასაცავად, უფლებების აღსადგენად, მის დასახვეწად...

აკაკი თავისი შეხედულებებით არაფრით არ ჩამორჩებოდა იმდროინდელი ენათმეცნიერული აზროვნების დონეს. მის ნაწერებში გვეხვება მსჯელობა ენის რაობის, მისი ისტორიული სასიათის, ენის შინაგანი კანონების ხელშეუხებლობის შესახებ, ქართველი ერის, მისი ენისა და მწერლობის სიძველის, ძველი ქართული სალიტერატურო ენის დასვენილობის თაობაზე, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების საფესურების, ახალი სალიტერატურო ქარ-

⁵⁴ ე. ლ. დ. შვილი. სავარაუდო კვლევა, „კვალი“, 1894, № 37.

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ იქვე.

თულის ჩანოყალიბებისა და იმჟამინდელი მდგომარეობის, სალიტერატურო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლაში მწერლობისა და თეატრის როლის შესახებ...

გულმხურვალედ მიჯვებობდა და კამათობდა აკაკი სალიტერატურო ენის საჭირობოროტო საკითხებზე. ეძიებდა უფრო მარჯველექსიურ ერთეულებს, დევნიდა იცავდა ცოცხალ ენაში სმარებულ სიტყვებს, გარკვეულ შემთხვევაში მხარს უჭერდა დიალექტურ პარალელიზმებსაც, როგორც ენის სიმდიდრის ერთ-ერთ ნიშანს.

აკაკი თავდაუზოგავად იბრძოდა დახვეწილი და მდიდარი სალიტერატურო ენისათვის. იბრძოდა თავისი მხატვრული შემოქმედებით, მსხვილი პუბლიცისტიკით, ქართულ თეატრში დაუდასტავი მოღვაწეობით... იბრძოდა იმ რწმენით, რომ სალიტერატურო ენა თავისი მათრგანიზებული უნარით, თავისი ერთიანობითა და სიმდიდრით ურის ერთობას, მის შეკავშირებას შეუწყობდა ხელს.

აკაკი გაბ. „კვალის“ ერთ-ერთი აქტიური თანამშრომელი იყო. მაგრამ გარდა თრიოდუ საკითხისა, იგი თავისი შეხედულებებით იმავე პოზიციებზე იდგა, რომლებზეც ილია, დავით ყიფიანი, გრ. ყიფშიძე და სხვები.

ამის ნათელსაყოფად შევეცდებით მუსლებად ჩამოვაკალიბოთ აკაკის მრავალ წერილში გაბნეული ზოგადთეორიული შეხედულებები სალიტერატურო ენის ნორმალისზაციის შესახებ, რათა გაადვილდეს სხვა ავტორთა შეხედულებებთან შედარება. აკაკის აზრით:

1. „ენა... ნაგრძნობ-ნაფიქრალის გამომხატველი იარაღია“⁵⁷.

2. ენა ისტორიული მოვლენაა, ცვალებადია, „ადამიანის განვითარებას თან მიჰყვება და ამიტომაც თანდათან იცუება და მდიდრდება, ახალი ძველს აღარა ჰგავს და დღევანდელისაგან მომავალი უნდა განსხვავდეს, უნდა გაიზარდოს“⁵⁸.

3. ენას თავისი განვითარების კანონები აქვს, გარედან რისამე თავზე მოხვევა შეუძლებელია: „ამ კანონების გადახვევა უნითა და სმის უმეტესობით არ შეიძლება“⁵⁹.

4. ქართული ენა (ისევე, როგორც ქართველი ხალხი) ძველისძველია: „სათავუ ქართველობის და ქართული ენის ჯერ არა აქვს

⁵⁷ აკაკი წერეთელი, ნაწილი, „თეზი“, 1911, № 12; იხ. გრ. კრებ. XIV, 1961, გვ. 312.

⁵⁸ იქვე.

⁵⁹ იქვე.

ისტორიას გამოკვეთილი, მაგრამ ნიმუშებს კი ძალიან შორს ნიკაგვართ⁶⁰.

5. ძველიძველია ქართული დამწერლობაც (მხედრული უფრო ძველია, სუცური — უფრო ახალი)⁶¹: „აქამდე განთრკვეული არ არის, როდის არის შემოღებული ქართული მწერლობა — ქრისტიანობის დროს თუ წინაოვე, კერპობისას. მართალია, ისტორიული ზღაპარი გადმოგვცემს, რომ სომხის ტერტერამ, მესროპმა, გამოუგონა ქართველებს ანბანიო, მაგრამ ეს დამაჯერებელი არ არის“⁶².

6. ძველი ქართული სალიტერატურო ენა დახვეწილი, სრულყოფილი ენაა: „ძველი ქართული ენა ისე კარგათ არის ძველთაგანვე შემუშავებული, შევსებული, რომ მისი ზედმიწევნით ცოდნა ძნელია“⁶³. „აიღეთ უცხო ენებიდან ნათარგმნი წიგნები საერთო თუ საღვთო-სასულიერო და მაშინ დარწმუნდებით, თუ რამდენად სრულია და შემუშავებული ქართული ენა“⁶⁴.

7. შუა საუკუნეებში სანიმუშოდ დახვეწილი იყო არა მხოლოდ სალიტერატურო, არამედ ასევე სასაუბრო ქართული ენაც, ხალხის მეტყველება. რუსთაველი ამ საერთო-სახალხო ენას იყენებდა: „მათე საუკუნეში ენის კანონები, გრამატიკა დამთავრებული იყო არა მარტო ქაღალდზე, ხალხშიც კი სასაუბროდ... რუსთაველს ენა კი არ შეუქმნია, მან მხოლოდ ხალხის ენა გადმიიღო უმეტნაკლებოდ, რადგანაც... რუსთაველის დროს ქართული ენა გაწმენდილი, ძლიერი და გაერთიანებული იყო ისე, როგორც თვით ქართველი ერიც“⁶⁵.

8. ენისა და ერის ასეთი სიძლიერე, სიმტკიცე, ერთიანობა შეპირობებული იყო ქვეყნის პოლიტიკური სიძლიერით, სიმტკიცით, ერთიანობით. ხალხი შემდეგ, საქართველოს ავტუდობის დროს, „მონგოლებმა რომ მუსრი გააველს საქართველოს და თათრობამ

⁶⁰ აკაკი, ხალხი, „თეზი“, 1911, № 12; თბ. სრ. კრებ. XIV, გვ. 489—490.

⁶¹ როგორც ა. შანიძე წერს, ეს აზრი გამოთქმული აქვს ილია თქომქველი-შუკლს (ა. შანიძე, სალიტერატურო ქართულის საჭირობოტო საკითხები, თბ. 1972, გვ. 195).

⁶² აკაკი, პიხსელება, წაკითხული 35 მარტა ს. აბაშელის საღამოზე, „თეზი“, 1913, თბ. ტ. XI, გვ. 542.

⁶³ აკაკი, არ ცოდნა არ ცოდვაო, „კვალი“, 1894, № 30, თბ. XIII, გვ. 144.

⁶⁴ მ. სიცივა, შენიშვნა, „კვალი“, 1890, № 6; თბ. XIII, გვ. 36.

⁶⁵ იქვე, გვ. 340

ნაწილ-ნაწილ დაპყრო, მასინ ენაც დაკნინდა, მთელი ერის ენა იმდენად დაიყო, რომ ერთ კუთხეს მეორის ენა ერთიერებოდა”⁶⁰.

9. მე-19 საუკუნის 50-იანს წლებიდან იწყება ბრძოლა ერთად და ერთიანი სალიტერატურო ენისათვის. შედარებით ადვილად გადაწყდა საკითხი, რომ სალიტერატურო ენა ერთი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ უშაღვე დადგა სხვა საკითხი — რომელი უნდა იყოს ეს ერთი ენა, რა ენით ვწერთ — ძველით თუ ახლით. საქმე ვერ გადაწყდა, სანამ არ გაიმარჯვა თერგდალეულით აზრმა: უნდა ვწერთ ხალხის ენით. და ასე „ნელ-ნელა ქართულ მწერლობაში ასახდა ენამ დაიჭირა ადგილი“⁶¹.

როგორც შემოთქმულიდან ჩანს, აკაკიმ საქმაოდ სწორად და ნათლად წარმოადგინა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ძირითადი საფეხურები, მაგრამ მისთვის მთავარი მაინც იყო იმდროინდელი სალიტერატურო ენის საკვალალო მდგომარეობა. რაც გამოიწვია, ერთი მხრივ. დამპყრობთა მიერ ქართული ენის სამოქმედო ასპარეზისა და უფლებების შეზღუდვამ, მეორე მხრივ, ენის დემოკრატიზაციის პროცესის არასწორად გაგებაში. ამ უკანასკნელს, თავის მხრივ, მოჰყვა დიალექტისშემების უხვად შემოჭრა სალიტერატურო ენაში.

10. ლექსიკის სიუხვე ენის სიმდიდრეა; მდიდარია ქართული, რადგან მას „დიდი სიტყვის კონა აქვს“⁶².

11. აუცილებელია სხვადასხვა კუთხეში შენახული ლექსიკის შეკრება და ამით სალიტერატურო ენის გამდიდრება. ძველ მწერლობასთან ერთად ხალხური მეტყველება სალიტერატურო ენის ლექსიკური მარაგის დაუმრეტელი წყაროა. „სხვადასხვა მხარეებში ბევრი მისთანა სიტყვებია დარჩენილი, განსაკუთრებით მთა ადგილებში, რომ მათი გამოძებნა და მით ჩვენი დღეს დაკნინებული ენის შევსება საჭიროა“⁶³.

ზოგ კუთხეში დამპყრობთა ენის შეგავლენით ქართული სიტყვები იკარგებოდა, სხვაგან კი რჩებოდა. „ჩვენი ვაღია, რომ ის სიტყ

⁶⁰ აკაკი, შენიშვნა, „კვალი“, 1890, № 6, თხ. XIII, გვ. 340.

⁶¹ აკაკი, ხალხი „თემი“, 1911, № 12, თხ. XIV, 1961, გვ. 385.

⁶² მისივე, შენიშვნა, „კვალი“, 1890, № 6, თხ. ტ. XIII, გვ. 36.

⁶³ მისივე, ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები, „აკაკის კრებული“, 1899, № 2, თხ. ტ. XII, გვ. 436.

ვები მოვაგროვოთ და შემოვიტანოთ ენის საუნჯეში და არა გავღვივოთ მხოლოდ მისთვის, რომ იმ ლექსს ქალაქში... არ ხმარობენო"⁷⁰.

12. ამ სიტყვების შეკრების ერთ-ერთი კარგი საშუალება არის ხალხური შეპირსიტყვიერების შეკრება, „მაგრამ ისე კი უნდა ჩავწერთ, როგორც თვითონ ხალხი ამბობს“⁷¹.

13. სხვადასხვა დიალექტში არსებული ლექსიკური პარალელიზმი (რთველი || სთველი) ყველა ერთგვარად კანონიერია და არ შეიძლება რომელიმე მათგანს კარგონი ვუწოდოთ და ამით სალიტერატურო ენაში შემოსასვლელი გზა გადაკუჭრათ და სალიტერატურო ენის სინონიმებით გამდიდრებასაც ხელი შეუწყოლოთ“⁷².

14. რაც შეეხება დიალექტურ გამატიკულ ფორმებს (მაგ.: ჩაუნტყავის, გავხედნებ, შუუკიდოთ ცეხს, ჯიღარიენ, წავასხი...), მათი შემოტანა სალიტერატურო ენაში დაუშვებელია, რადგან ისინი არღვევენ ენის კანონებს: „ის, რაც დედა-ენის წინააღმდეგ სხვა-დასხვა მხარეებში, პროვინციებში გადაუმახინჯვებიათ, ხელმოსაკიდები კი არა, გასადევნია“⁷³.

15. ასევე უმართებულთა უცხო ენის სიტყვებისა და გამოთქმების შემოტანა სალიტერატურო ენაში, თუ ეს აუცილებელი არ არის.

16. არ არის გამართლებული სალიტერატურო ენისათვის საყრდენად ერთი რომელიმე დიალექტის გამოცხადება და მასზე ორიენტაციის აღება. სალიტერატურო ენა მთელი ქართველი ხალხის ენაა, ის საერთოა მთელი საქართველოსათვის, ამიტომ ყველა კილოს თანაბარი უფლება გააჩნია და ნორმების შემუშავების დროს ერთ რომელიმე კუთხეს არ უნდა მიეცეს უპირატესობა: „საქართველოს ერთი რომელიმე კუთხე კი არ შეადგენს, რომ მოლიანი საქართველოს ენა მარტო მას დაუშობრჩილოთ, იმერეთიც ისეთივე საქართველოა, როგორც აშერეთი“⁷⁴. არ შეიძლება ქართულს ყოველთვის მიეცეს უპირატესობა, რადგან სხვა კუთხეებში ზოგჯერ შენახულია უკეთესი ქართული სიტყვა (მაგ.: ქართულში იხმარება უცხო ენიდან შემოსული სიტყვა „ქუჩა“, იმერულში კი ცოცხალია ქართული „შუკა“; „არტაშანი“ სომხურია, მეგრულში შემონახულია ქართული „ხერკალი“ და სხვ.).

⁷⁰ აკაკი, ენების გასამართლება, „დროება“, 1894, № 452; თბზ., ტ. IX, გვ. 111.

⁷¹ აკაკი, შენიშვნა, „ქალი“, 1890, № 6.

⁷² მისივე, ენების გასამართლება, „დროება“, 1894; თბზ., ტ. IX, გვ. 111.

⁷³ მისივე, კრებული, 1899, II, გვ. 101.

⁷⁴ მისივე, ნაღდი, „თემი“, 1911, № 12; თბზ., ტ. XIV, გვ. 393.

არც ქართლურ უმართებულო ფორმებს უნდა დაუუჭიროთ მხარი (როგორცაა, მაგ.: ვდგევარ, უთაოდ, წაასხი და სხვ.).

აკაკის მსჯელობა უარყოფისა და ფუძე დიალექტის შესახებ სულაც არ ნიშნავს ქართლურის წინააღმდეგ ვალაშქრებას ან იმერულის პრიორიტეტისათვის ბრძოლას. აკაკი ცდილობს ყველა კუთხის ინტერესი თანაბრად დაიცვას. აცხადებს რა, რომ ყველა დიალექტის ლექსიკური მასალა თანაბარი უფლებებისაა, თანაბრად საინტერესო და გამოსადევსი სალიტერატურო ენისათვის, ამით იგი კუთხური დაპირისპირების წინააღმდეგ იბრძვის.

საყვებით სამართლიანად აყვასებს აკაკის ამ პოზიციას კ. დანელია: „ეს «შენჩემიანობის», კუთხურობის საწინააღმდეგოდ მიმართული პრინციპული მნიშვნელობის დებულება იყო“⁷⁵.

17. ქართული ენის სიწმინდისა და ღირსების შელახვაში დანაშაული მიუძღვით ქართველ მწერლებს. მწერლისათვის აუცილებელია ძველი ქართული ენის ცოდნა, ძველი ლიტერატურის კითხვა, ასევე ხალხის სიტყვა პასუხისათვის ყურის მიდევნება, ენის ხასიათზე დაკვირვება, მისი გრამატიკული კანონების შესწავლა⁷⁶. მწერლად არ ჩაითვლება ის, ვინც არ იცის თავისი ენა: „ეთქმის მწერალი მისთანა აცხვდესა და მჯღაბნელს, რომელმაც არც ენა იცის, არც მართლწერა, არც განვითარებულია და არც თავის ქნეყანასა და ხალხს იცნობს? — რასაკვირველია, არა!“⁷⁷.

მწერლობა მოვალეა იბრძოდოს სალიტერატურო ენის საკეთილდღეოდ. ამისთვის მწერალს ევალება მოიაროს საქართველოს ყველა კუთხე, ყური მიუგდოს ყოველი კუთხის მცხოვრებთა ღაბარაკს, ამოკრიბოს აქა-იქ გაბნეული ლექსიკური მარგალიტები, ასევე გამოეროს, გამოაცალკევოს ქართულისათვის მიუღებელი უცხო სიტყვები⁷⁸.

18. ქართული სალიტერატურო ენის მაღალი დონისათვის პასუხისმგებლობა ვკისრებათ ქართველ მთარგმნეულებსაც. ქართული ენის შეზღუდვა-დაკნინების გამო ახალგაზრდობამ აღარ იცის რიგაწად თავისი მშობლიური ენა, აღარ არიან ქართული ენის ღრმად

⁷⁵ კ. დანელია, აკაკი წერეთლის ნაწარვეი ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხებზე, „ცისკარი“, № 4, 1921, გვ. 114.

⁷⁶ აკაკი, უბრალო აღუბაო, „აკაკის კრებული“, 1886, № 6, თბ., ტ. XI, გვ. 344.

⁷⁷ იქვე, გვ. 342.

⁷⁸ მისივე, ნაღდი, „თენი“, 1911, № 12; თბ., ტ. XI, გვ. 390.

მცოდნე ლიტერატორები. ენის უცოდინარობის გამო მოარგმნელუ-
ბი თითქმის აღარ გვყავს⁷⁹.

ძველი მთარგმნელები, კარვად ფლობდნენ რა დედაენას, თავი-
ანთ თარგმანებში მარჯვედ იყენებდნენ ქართული ენის სიმდიდრეს,
მისი ლექსიკის სიუხვეს და მაღალი დონის თარგმანებს ქმნიდნენ.
ვიანც რიგიანად იცის ქართული ენა, მისი ლექსიკა, თარგმანი არ
გაუჭირდება. მთარგმნელმა ასევე ზედმიწევნით უნდა იცოდეს ის
ენა, რომლიდანაც თარგმნის ის, რომ წვრილმანიც რამ არ უნდა
გამოეპაროს. თავის საკუთარ ენაში... რაღა თქმა უნდა, დახელოვ-
ნებული უნდა იყოს და, ამის გარდა, კიდევ ნიჭითაც თანაბარი დედ-
ნის დამწერისა⁸⁰.

19. ქართული სალიტერატურო ენის ინტერესების დაცვა ეკის-
რება ქართულ თეატრსაც. სცენიდან კარგი ქართული ენა უნდა ის-
მოდეს და არა ბაზაზხანური. „დღეს ქართულ თეატრში, ქართულ
სცენაზე დედაენა ვანსაცდელშია ჩაფარდნილი“. — წუხდა აკაკი და
მსახიობებს ასე მიმართავდა: „შე თქვენგან მოვითხოვ შემდეგს:
გამტკიცებულ-გასპექტაკებულ ქართულ ენას და არა ჩიქორთულს“⁸¹.
ქართულ დრამატურგთა ქართულიც არ მოსწონდა აკაკის, — ორი-
გინაღური პიესები ჩიქორთული ენით არის დაწერილი⁸².

გამოსავალი შეიძლება იყოს სპეციალური სკოლისა თუ დრამა-
ტული კურსების დაარსება, სადაც თავისუფლად ასწავლიან დედა-
ენას, სხვადასხვა ხელოვნებას, საშობლოს ისტორიას, ლიტერატ-
ურას⁸³.

20. აკაკი მხარს უჭერდა კეთილსმოვანების პრინციპს: „კეთილ-
სმოვანება დიდ საქმეს სწადის ქართულ ენაში. ხშირად კეთილსმო-
ვანება გრამატიკას ეწინააღმდეგება და არღვევს ფორმებს. მაგ-
-ურ (აფხაზური, კახური). სადაც ფუძეში არის რ, -ულ-ად გადადის
იმიტომ, რომ კეთილსმოვანება მოითხოვს, რომ ერთ სიტყვაში ორი
ერთი და იგივე ასო არ განმეორდეს (მეგრ-ულ-ი, იმერ-ულ-ი...)|“.

⁷⁹ აკაკი, შენიშვნა, „ველი“, 1893, № 6; თბ., ტ. XIII, 1961, გვ. 36.

⁸⁰ მ. ს. ი. ე. ბიბლიოგრაფიული შენიშვნები, „აკაკის კრებული“, 1889,
№ 2; თბ., ტ. XIII, გვ. 312.

⁸¹ მ. ს. ი. ე. მცირე რამ შენიშვნა (დაწერილია 1906—1914 წლებს შორის),
თბ., ტ. XI, გვ. 591.

⁸² მ. ს. ი. ე. ქართული თეატრი, „ვერია“, 1904, № 111; თბ., ტ. XIV, გვ. 212.

⁸³ ი. ქ. ე. ე. გვ. 240.

კეთილხმოვანებით ხსნის აკაკი თავის ფორმაში ერთი ს-ს ხმარებას: „თავის დღეში (არ დაივიწყებს)... უნდა თავისს იყოს, ე. ი. ორი სანით უნდა დაიწეროს... მართალია ეს ჩვენს კარგათ ვიცით, მაგრამ ერთი ს კეთილხმოვნებასათვის არის გამოტოვებული, რომ „სსს“-ი არ გამოგვივიდეს და ყურში არ გვისისინოსო“⁸⁴.

IV. გზ. „კვალის“ პირველი რედაქტორი გიორგი წერეთელი (1842—1900) მნიშვნელოვანი ფიგურაა ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიაში: იღია ჭაგვკავადესთან, სერგეი მესხსა და ნიკო ნიკოლაძესთან ერთად მე-19 ს-ის მეორე ნახევრის პრესისა და პუბლიცისტიკის შექმნა-განვითარების ერთ-ერთი მძლავრი ბურჯი, დამფუძნებელი და რედაქტორი გაზეთებისა და ჟურნალებისა: „დროება“ (1866), „კვალი“ (1893), „სასოფლო გაზეთი“ (1868), „კრებული“ (1871)⁸⁵... ახალი სალიტერატურო ენისთვის ბრძოლაში გ. წერეთელი იმთავითვე „შვილთა“ პოზიციებზე დადგა. 1863 წ. მან შეაფიოდ გამოხატა თავისი თვალსაზრისი ძველის, კონსერვატიულის წინააღმდეგ, როდესაც შტკიცედ განაცხადა: საზოგადოებაში აღორძინებული ახალი სული ახალ სიტყვას და ახალ საქმეს მთითხოვს. ჟურნ. „ცისკარი“ მოვალეა, მზარი აუბას ამ სიახლეს, დაძლიოს მოძველებული შეხედულებები და ძველი ენობრივი ნორმები, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი დაიღუპებაო⁸⁶.

გ. წერეთელს აინტერესებდა მშობლიური ენის მრავალი ასპექტი (ქართული ენის წარმოშობა, ქართული ანბანის გენეზისი, დიალექტების მიმართება სალიტერატურო ენასთან, გრამატიკა, პალეოგრაფია...), მაგრამ ყველაზე მეტად მას მაინც ქართული სალიტერატურო ენის დემოკრატიზაციისა და ნორმალიზაციის საკითხი აწუხებდა და ეს ბუნებრივიცაა — სალიტერატურო ენის ნორმები, საერთო, ყველასათვის სავალდებულო წესები ჯერ კიდევ დადგენილი

⁸⁴ აკაკი, არცოდნა არცოდნაო, „კვალი“, 1894, № 30; თხზ., ტ. XIII, 13-146.

⁸⁵ „კრებულის“ პირველ რედაქტორად გ. წერეთელს მაინცდენ: ზ. ჭიჭინაძე, რჩ. ყორჯაძე, ვ. ბაქრაძე, ს. ბუნდიძე, ე. კოტეტიშვილი, შ. რადიანა, დ. გამეზარდა-წილი, ა. მახარაძე, ა. ბოცვაძე... მაგრამ ალ. კალანდაძე აშტკიცებს, რომ ამ ჟურნალის დამარსებელი და რედაქტორი ნიკო ნიკოლაძე არისო. იხ. მისი „ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია“, III, 1985, გვ. 342—349.

⁸⁶ გ. წერეთელი, „ციკარს“ რა აკაკანებდა, „საქართველოს მოამბე“, 1868, № 5

და დაკანონებული რომ არ იყო, ამას ყველაზე მწყავედ ქურნალის-ტიკის სფეროში მოდგაწუ გრძნობდა.

გ. წერეთელი მოითხოვდა, რომ ბერძნულ გამოცემებში წერილები ხალხისათვის გასაგები ენით, ხალხური ენით ყოფილიყო დაწერილი. რედაქტორის განცხადებაში ვაჩ. „დროების“ 1866 წ. № 1-ში იგი საზგასმით აღნიშნავდა, რომ მეცნიერებისა და ხელოვნების შესახებ „სტატიები... შედგენილნი იქნებიან ადვილ-გასაგებნი ენით“⁸⁷. „დროების“ გამოცემის შესამე წლის დასაწყისში კი იგი შენიშნავდა, რომ ამ თბ წლის მანძილზე ქართული საზოგადოება თანაგრძნობას არ აკლუბდა გახუთს, მხოლოდ ცოტა უკმაყოფილებას გამოხატავდა („ცოტაოდნათ დრტკინავდა“) დიალექტიკების გამო: „თუ გამოეროდა იმერული ლექსთა-თხზვა, ეს ქართულლებს ერთიერებოდათ და თუ ქართული ლექსთა-თხზვა იყო, ეს იმერლებს ერთიერებოდათ“. ეს გ. წერეთელს იმის მანვენებლად მიანჩნია, რომ საერთო ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებას უკერ კიდევ ბევრი დრო და ძალისსმევა სჭირდებოდა⁸⁸.

ანიტომ იგი, როგორც რედაქტორი, დაუდალავად მუშაობდა თავისი გაზეთების ენის დასახვეწად. შემთხვევითი როდია ნიკო ნიკოლაძის შეფასება: „გ. წერეთელმა განავითარა გაზეთის ლიტერატურული იარაღი — ენა და სტილი“⁸⁹.

ჩაგრამ ამ მაღალი შეფასების გვერდით გ. წერეთელს მხატვრული ნაწარმოებების ენასა და სტილს უწუნებენ. იხსენებენ რა გრ. დრბელიანის მკაცრ კრიტიკას გ. წერეთლის „მზავრის წიგნების“ ენისა და სტილის გამო. კიდევ ერთხელ შენიშნავენ, რომ „ნაწარმოებნი დამძიმებულია დიალექტიკებითა და ბარბარიზმებით, უმართებულო სტილისტურ-სინტაქსური გამონათქვამებით...“ ამ ნაწარმოებს „ისე, როგორც საერთოდ გ. წერეთლის მხატვრულ ნაწერებს, უდავოდ აკლია მხატვრული დამეშავება, ენობრიუ-სტილისტური დახვეწა, მას ნაქარვეი შრომის დალი აკლდევი“⁹⁰.

მართლაც, ის ტიტანური შრომა რომ არა, გ. წერეთელი, უდავოა, მეტს იმუშავებდა თავის მხატვრულ თხზულებათა ენასა და

⁸⁷ გ. წერეთელი, განცხადება ვაჩ. „დროების“ გამოცემაზე, 1866 წ., „დროება“, 1866, № 1. აგრეთვე: თბ. სრ. კრებ., ტ. I, 1931, გვ. 386.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ ნ. ნიკოლაძე, „ტილოპო ეესტრია“, 1875.

⁹⁰ აღ. კალანდაძე, ქართული ქურნალისტიკის ისტორია, II, თბილისი, 1985, გვ. 526.

სტილზე. მაგრამ მისი ენის თავისებურებანი მართო ნაჩქარეობით არ უნდა იყოს შეპირობებული. კაცს, რომელიც ამდენს ზრუნავდა და იღვწოდა სალიტერატურო ენისათვის, თავდადებით მუშაობდა ჟურნალისტიკაში, იმდროინდელი ქართული პერიოდიკის ერთ-ერთი მეთაური იყო, არ შეიძლება ბუნებრივად ასეთი მეტყველება ჰქონოდა და სინქარის ვაშო მის ნაწერებში ამ ბუნებრივ მეტყველებას უჩინა თავი. აქ მწერლის შეხედულებებსაც უნდა ედოს წილი. იგი, წინააღმდეგ ფსევდოკლასიციზმისა, ლიტერატურის მთავარ დანიშნულებას ხედავს ხალხის სამსახურში, ხალხის ცხოვრებასთან მჭიდრო კავშირში⁹¹. ამიტომ, ბუნებრივია, ეცდებოდა, მისი ნაწერების ენა ახლოს ყოფილიყო ხალხის ენასთან.

ნატურალიზმამდე მიყვანა პერსონაჟებისა თუ ავტორის ენისა შესაძლოა ასევე შემთხვევითი არ იყოს.

მაგრამ ამაზე მსჯელობა აქ შორს წაგვიყვანდა.

ამჟერად ჩვენთვის საინტერესოა გ. წერეთლის თეორიული შესხედულებანი სალიტერატურო ენის უნიფიცირების პრინციპულ საკითხებზე. მისი აზრით:

1. ენა ადამიანის ნაზრების, მისი აზრის გამოხატვის საშუალებაა: „სოფლის დასაბამიდგან რაც აზრი ჭკუას მოუშვია, ენა არის იმის წარმომთქმელი და იმის გადმომცემი ერთი შთამომავლობიდან მეორე შთამომავლობამდე“⁹².

2. ენა ხალხისგან განუყოფელია, ხალხის განვითარებას, მისი აზროვნების დონეს ასახავს. ყველა ხალხს თავისი ენა აქვს. „ეს ენა არის მისი მიუცილებელი საკუთარება, სული და ჭკუა-გონება. ენა არის ხალხის სულიერი ნაყოფი, იმის ჭკუა-გონების გამომხატველი, და ვიდრე ეს ხალხი სცნობრობს, როგორც ჭკუა-გონების წართმევა არ შეიძლება. ისე არც ენის წართმევა შეიძლება“⁹³.

3. ენა ისტორიულად ცვალებადია. იგი ბუნების კანონების შესაბამისად იცვლება, იზრდება, ზოგჯერ კვდება კიდევ.

4. ენის ზრდას შეაპირობებს, ერთი მხრივ, „დიალექტური განახლება“ (ე. ი. სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა სხვადასხვა კილოში. მაგ.: იმერული „ყაზანი“ და ქართლური „გლესი“) და, მეორე მხრივ,

⁹¹ ალ. კალანდიაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, III, თბილისი, 1985, გვ. 526.

⁹² გ. წერეთელი, უნიწამინის ქულოსანი და იმისი საუბარი მეოთხელებთან, „ღრობა“, 1868, № 20. აგრეთვე იხ. ს. კრებ. I, 1931, გვ. 228.

⁹³ იქვე.

ბგერათა ცვლილება, მაგ.: -ში თანდებული ადრე დამოუკიდებელი სიტყვა იყო: შიგან და აღნიშნავდა „შუალაგობას“, შემდეგ ფორმა იცვალა, დაკარგა დამოუკიდებლობა და მნიშვნელობაც და სხვა სიტყვას მიეკედლა⁹⁴.

5. სალიტერატურო ენის სიცოცხლისუნარიანობა დამოკიდებულია ცოცხალ ხალხურ მეტყველებასთან მის კავშირზე. იგი დიალექტებისაგან განუწყვეტილად იღებს ახალ სიტყვებს, გამოთქმებს, სიტყვათწარმოებას.

6. ძველი ქართული ენა „ძალიან შემუშავებული ენაა“, მაგრამ დღეს ამ ენით აღარაფერს სარგებლობს, რადგან ის არ ემყარებოდა ქართლის, კახეთის, იმერეთის, გურიის, ჯავახეთის ცოცხალ მეტყველებას და დროთა განმავლობაში ხალხისთვის ძნელი გასაგები გახდა. ე. ი. დახვეწილი ძველი ქართული სალიტერატურო ენა ცოცხალ მეტყველებას მოსწყდა და სიცოცხლის უნარი დაკარგა.

7. ახლა იქმნება ახალი ენა, რომელშიც ყველა კუთხის („მაზრის“) მეტყველება იქნება შერთული — ქართლისა, კახეთისა, იმერეთისა... ეს ენა ყველას ესმის და ჩქარათაც იზრდება⁹⁵.

8. „როდესაც ეს ახალი ენა ლიტერატურულად კარგად შემუშავდება, ის არასოდეს არ უნდა დაეცეოდეს ჩვენს სათემო ენებს, კილოებს ანუ დიალექტებს („ენაცულებს“), თუ რომ გვინდა, მუდამ ცოცხალი ლიტერატურული ენა გვქონდეს და ისე არ მოკვდეს, როგორც ძველი სალიტერატურო ენა მოკვდა“⁹⁶.

9. ახალი სალიტერატურო ქართულის ჩამოყალიბებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება დასავლურ დიალექტებსაც. რადგან ცოცხალ მეტყველებაში საერთოდ და ზოგიერთ კუთხეში კერძოდ — რაჭაში, გლეხასა და ზემო იმერეთში — „ყველაზე უფრო წმინდათ შენახულა ქართული ენა და იგი უნდა შეიქმნეს ცხოველი ბუნებითი წყარო ჩვენი სალიტერატურო ენისა“⁹⁷.

10. ხალხის მეტყველებაზე დაყრდნობა დიალექტიზმებს, პარალელურ ფორმებს აჩენს სალიტერატურო ენაში. საჭიროა საერთო

⁹⁴ გორისკელი, ფილოლოგიური განხილვა ქართულის ენისა, „კრებული“, 1872, № 7.

⁹⁵ იქვე.

⁹⁶ იქვე.

⁹⁷ მისივე, „კვალის“ ფოსტა, „კვალ“, 1894, № 50.

ქართული სალიტერატურო ენის დახვეწა. რაც ხანგრძლივი, შრომატევადი პროცესია.

„საზოგადო. ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ჯერ არ გამართულა. რამდენიმე ათი წელი ნაყოფიერი შრომა მიუცილებლად საჭიროა სალიტერატურო ასპარეზზე, რომ ენა დადგეს, თავისი შესაფერისი ლიტერატურული ფორმა მიიღოს“⁹⁸.

11. უცხოური ლექსიკის შემოტანა გარდაუვალია. ახალი აზრებისა და მეცნიერების მოთხოვნილებათა შესაბამისად უცხოური სიტყვები ზოგჯერ უსარგმნელადაც შეიძლება შემოვიტანოთ. ზოგჯერ კი ქართულ ნიადაგზე უნდა შევქმნათ შესაბამისი სიტყვა, მაგრამ განუკითხავად, დიდი რაოდენობით უცხო სიტყვებით ვნის აჭრელება მიუღებელია. ახალ სიტყვათა უკეთ ასათვისებლად საჭიროა ლექსიკონის შედგენა⁹⁹.

12. გ. წერეთელი შესვბია სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ბევრ კონკრეტულ საკითხს, ასე, მაგ.: ა) უმართებულოა ორმაგი მრავლობითის ფორმები (კარებები, კაცებთა, ქალებთა...), რომელთა ხმარებას „კვალიც“ ვერ უვლის გვერდსო; ბ) არ ვარგა ფორმები: ესლა, გეთაყვა, შეიშენევს, შეუძლიან... მართებულია: ახლა, გეთაყვანე, შეიშნობს, შეუძლია...; გ) მართებულია: დის, ცდილობს, ცხოვრებს, წერს... ფორმები და არა სდის, სცდილობს, სცხოვრებს..., რადგანაც სახელწმინაში ს არ არის: დენა, ცდა, ცხოვრება¹⁰⁰.

გ. წერეთელი, როგორც რედაქტორი, „კვალის“ წამყვანი თანამშრომლების შეხედულებებს იზიარებს. მაგ.: ეთანხმება აკაკის აზრს აღვიარებ ფორმის მართებულობის შესახებ; მხარს უჭერს სილ. ხუნდაძის ბრძოლას კ, ს თავსართების წინააღმდეგ და „კვალში“ მათ არ ხმარობს¹⁰¹; იზიარებს კეთილხმოვანების პრინციპს, ასე, მაგ.: უმართებულოდ მიაჩნია სცდილობენ, სცხოვრობენ... ფორმები; რადგან ორი ერთგვაროვანი ბგერის თავმოყრა კეთილხმოვანების პრინციპს არ მიეხადაგება¹⁰². ასევე, მისი აზრით, ლექ-

⁹⁸ „განცხადება „დროების“ გამოცემაზე 1868 წელში“, „დროება“, 1868, № 1. აგრეთვე: თბ. სრ. კრებ. ტ. 1, გვ. 389.

⁹⁹ გ. წერეთელი, ძველი წლის ნაყოფი და ახალი წლის კოცრები, „დროება“, 1867, № 3.

¹⁰⁰ მისივე, მეორე შენიშვნა, „კვალ“, 1894, № 43, გვ. 6—7.

¹⁰¹ მისივე, „კვალის“ ფურცა, „კვალ“, 1894, № 50.

¹⁰² მახაკვალი (გ. წერეთელი), კრიტიკული შენიშვნები, „კვალ“, 1898, № 23.

სიკონში შესატანი ტერმინის თარგმანი „მოკლე უნდა იყოს და მკვახედ არ გამოითქმოდეს... მოკლე, ენასწილი გამოთქმა უნდა ჰქონდეს“. ან: თარგმნილი ტერმინი „მუხჯი გამოხატქმელია და არ არის კარგი გასაგონიო“ და სხვ.¹⁰³

ზემოთქმულიდან აშკარაა, რომ გ. წერეთლის შეხედულებები და დებულებები ზემოგანხილულ ავტორებთან შედარებით არსებით სხვაობას არ გვიჩვენებს, მისი აზრით, ენა ადამიანის ნააზრევის გადმოცემის საშუალებაა. იგი ისტორიულად ცვალებადია, ხალხისგან განუყოფელია, მისი მეობის არსებითი ნაწილია. ძველი ქართული დახვეწილი („ძალიან შემუშავებული“) ენაა, მაგრამ, რადგან ცოცხალ სასაუბრო ენას, ხალხურ მეტყველებას მოსწყდა, სმარებიდანაც გამოვიდა. ასალი ენა ყველა დიალექტთან მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული, არ უნდა დასცილდეს ხალხურ მეტყველებას — ისაა მისი სასიცოცხლო წყარო... დიალექტინომების განუკითხავად, უხვად შემოტანა სალიტერატურო ენაში არ შეიძლება. ასევე ფრთხილად და ზომიერად უნდა შემოვიტანოთ უცხოური ლექსიკაც. დღის წესრიგში დგას თანამედროვე სალიტერატურო ენის დახვეწის, პარალელურ ფორმათაგან განთავისუფლების საკითხი, მაგრამ ეს ხანგრძლივი, შრომატევადი საქმეა, რამდენიმე ათეული წლის სამუშაოა...

* * *

წარმოვადგინეთ რა, ერთი მხრივ, „საქართველოს მოამბესა“ და „ივერიაში“, ხოლო, მეორე მხრივ, „კვალში“ მოღვაწეთა ძირითადი მოსაზრებანი სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის ამოსავალ დებულებათა შესახებ, ამით ვეცადეთ მკითხველისთვის მიგვეცა საშუალება ერთად თავმოყრილ მოსაზრებათა თვალის გადავინებისა, შედარებისა და იმის დანახვისაც, რომ ე. წ. „თბ ბანაკს“ შორის დაპირისპირება არც ისე ღრმა და ყოვლისმომცველი ყოფილა.

როგორც ცნობილია, „ივერიასა“ და „კვალს“ შორის დავის მიზეზი ვასდა ერთი კერძო საკითხი, სახელდობრ, აღვიარებ — ვადიარებ ფორმათაგან უფრო სწორი, მარობული ფორმის დადგენა,

¹⁰³ გ. წერეთლის შეხედულებებს ქართული ენის საკითხთა შესახებ ვრცლად განიხილავს ე. სიკელაიშვილი წერბლში: „გიორგი წერეთელი და ქართული ენის საკითხები“, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, თბილისი, 1981, 34. 182—193.

იყო კამათი აგრეთვე სხვა კონკრეტულ თუ თეორიულ საკითხთა თაობაზეც. მაგალითად: 1. როგორი უნდა იყოს დასავლური დიალექტების ადგილი და როლი ახალი სალიტერატურო ქართულის ჩამოყალიბებაში; 2. რამდენად მისაღებია ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციისათვის კეთილხმოვანების პრინციპი...

პირველ საკითხზე წინააღმდეგობა არც ისე შორს წასულა. დ. კლდიაშვილის, ე. ნინოშვილის, რაჭიკაშვილების, ა. ყაზბეგის დიდებულმა თხზულებებმა უდავო გახადა დიალექტების მნიშვნელობა სალიტერატურო ენისათვის, დიალექტური მასალის უფლებებიცა და მისი გამოყენების ფარგლებიც. „ივერიის“ ბეერმა მოღვაწემ სიმართლეს თვალეშში შეხედა და ამ აზრს მიემხრო. ი. გოგებაშვილი წერდა, დასავლურ დიალექტებს საპატიო ადგილი უნდა დაეთმოს სალიტერატურო ენის ფორმირებაში. 1911 წ. ეურნ. „განათლებაში“ (№ 8, გვ. 569) გრ. ყიფშიძე წერს: სალიტერატურო ენაში „სხვა პროვინციის კილოებსაც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება პერსონაჟის დასახასიათებლად, ლექსიკის გასამდიდრებლად, ენის ისტორიისთვის“. პ. მირიანაშვილიც კი, რომელიც თავგამოდებით იცავდა აღმოსავლური დიალექტების პრიორიტეტს, 1919 წ. (გაზ. „სახალხო საქმე“) განაცხადებს: „უნდა ვწერთ, როგორც ილაპარაკება ქართლში და გავამდიდროთ იმ გურულ-იმერული სიტყვებით, რომლებიც დედა-ქართლში აღარ დარჩენილაო“ და იქვე ამბობს: „ქარგი ქართული ისმის მხოლოდ ქართლ-კახეთში და ზემო იმერეთში“.

რაც შეეხება კეთილხმოვანების პრინციპს, ცნობილია, რომ ის სუბიექტური პრინციპია და მოულოდნელიც არ იყო, რომ მიუღებლად მიიჩნიეს იგი „ივერიელებმაც“ და „არაივერიელებმაც“.

პ. ჭარაიამ 1895 წ. განაცხადა, მართლწერის პრინციპად კეთილხმოვანების პრინციპი არ გამოდგება¹⁰⁴. გრ. ყიფშიძის აზრითაც, კეთილხმოვანება სუბიექტური კრიტერიუმია და საბუთად არ გამოდგება¹⁰⁵. პ. მირიანაშვილი საკმაოდ მწარედ შენიშნავდა: „იმერელი გრამატიკოსები ცდილობენ იმერული მეტყველების გაბა-

¹⁰⁴ პ. ჭარაია, ქართული ენა და ქართული მართლწერა, „მოამბე“, 1895, № 9.

¹⁰⁵ გრ. ყიფშიძე, ბიბლიოგრაფია, „ქართული იმერლობა“, ეურნ. „განათლება“, 1911, № 8.

ტონებას სალიტერატურო ენაში და კეთილხმოვანების მოტივით თავს ესხმიან სწორ ფორმებს. ის, რასაც იმერელი ავტორები კეთილხმოვანებას უწოდებენ (ცთა, თათფირი...), ამერულად ჩიფჩიფს უღრისო“¹⁰⁶.

ცოცა უფრო გვიან სერგი გორგაძე ასეთ შეფასებას იძლევა: სილ. ხუნდაძის პრინციპები იყო „შეაფიოდ ჩამოყალიბებული და საკმაოდ ფართოდ განზრახული, მაგრამ... ვიწრო სუბიექტური სასიათის პრინციპებზე დამყარებული პოეტური სამწერლო ქართულის მოწესრიგებისა“¹⁰⁷.

კეთილხმოვანების პრინციპს სუბიექტურ პრინციპად მიიჩნევენ გამოჩენილი ქართველი უნათმეცნიერები (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა...): „კეთილხმოვანება“, უკეთ ვთქვათ, სიტყვის ბგერითი სახე უალტრესად ანგარიშგასაწევია პოეტური სტილის თვალსაზრისით, მაგრამ მორფოლოგიურ-სინტაქსურ ნორმათა დადგენისას შეუძლებელია მით ვიხელმძღვანელოთ. ყოველ პირს კეთილხმოვნად ის მიაჩნია, რომლის ხმარებასაც თვითონ არის მიჩვეული“ („თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, პირველი კრებული“, თბილისი, 1970, გვ. 2). ამრიგად, საერთო აზრია, რომ კეთილხმოვანების პრინციპი ნორმათა დასადგენად უვარგისია.

ამა თუ იმ კონკრეტულ თუ თეორიულ საკითხზე განსხვავებული აზრი ხშირად ჰქონდათ არა მარტო ამ ორი „დაპირისპირებული ბანაკის“ წარმომადგენლებს, არამედ ერთი და იმავე ბანაკის წარმომადგენლებსაც. ასე, მაგ., იდგა საკითხი, თუ როგორია უფრო მისაღები სალიტერატურო ენისათვის: უკვე სახმარად გამოყენებული გენიალური, სოციალური, ადმინისტრაციული, თუ: გენიალი, სოციალი, ადმინისტრატკივი (პ. მირიანაშვილი). ან: გენიოსებური, სოციალებური, ადმინისტრატკებური, დემოკრატკებური (ილია); ან კიდევ: ახალი ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარების საწინდარს სხვადასხვაგვარად შედავდნენ „ივერიის“ მოღვაწენი: ალ. ნანაიშვილის აზრით, ენის წინსვლა შესაძლებელია ძველისა და ახალი ენის შეერთებით, შეკავშირებით. ამ შეხედულებას წინ აღუდგა ნ. ურბნელი (ხიზანიშვილი): ძველისა და ახლის ბრძოლაა იმის მიზეზი, რომ აქამდე ჩვენს მწერლებს სა-

¹⁰⁶ პ. მირიანაშვილი, „სახალხო საქმე“, 1919, № 695.

¹⁰⁷ ს. გორგაძე, ახალი სალიტერატურო ქართულის ისტორიიდან, ჟურნ. „მნათობი“, 1929, № 5—6.

ერთო ლიტერატურული კილო არა აქვთ... „ივერიაში“ აზრთა სხვაობა იყო ქართული სალიტერატურო ენის ფუძე დიალექტის შესახებაც: გრ. ყიფშიძე, ნ. ურბნელი, ალ. ხახანაშვილი და სხვები ქართულურ კილოს მიიჩნევდნენ ასეთად, პ. შირიანაშვილი კი ცდილობდა, მესხურისათვის მიენიჭებინა პრიორიტეტი...

ასე რომ, აზრთა სხვაობა, აკაკიმათო საკითხი არა მარტო „ორ ბანაკს“ შორის, არამედ თითოეულ „ბანაკშიც“ ბევრი იყო და დავაც (ზოგჯერ ცხარეც) ბევრჯერ გამართულა. უფრო საგულისხმო ფაქტია, რომ ამ ბანაკთა წარმომადგენლებს შორის საერთო მეტი იყო, თითქმის ყველა პრინციპულ საკითხში ეს მოლუაწუნი ერთი აზრისანი იყვნენ. ასე, მაგალითად: ორივე ბანაკი მტკიცედ აღიარებდა, რომ:

1. ენა ისტორიული ხასიათის მოვლენაა, ცვალებადია, (ილია, დავ. ყიფიანი, ვაჟა-ფშაველა, პ. შირიანაშვილი, ალ. ნანუიშვილი, აკაკი, ს. ხუნდაძე, გ. წერეთელი...);

2. ენა ერის არსებითი ნიშანია (ილია, დავ. ყიფიანი, ი. გოგებაშვილი, გრ. ყიფშიძე, ს. ხუნდაძე...);

3. ენას აქვს თავისი შინაგანი კანონები და გარედან ვერაფერს მოახვევ თავს (ნ. ხიზანიშვილი, აკაკი, ს. ხუნდაძე, გ. წერეთელი);

4. სალიტერატურო ენა ერის შემაკავშირებელი ძალაა. ამიტომ დიდი მნიშვნელობა აქვს ნის უნაფიცირებას, სადავო ფორმათა მოწესრიგებას, დახვეწას (დავ. ყიფიანი, გრ. ყიფშიძე...);

5. ახალი სალიტერატურო ენა ხალხის მეტყველებას უნდა ემყარებოდეს, ახლოს უნდა იყოს სასაუბრო მეტყველებასთან (ილია, დავ. ყიფიანი, დიმ. ყიფიანი, გრ. ყიფშიძე, პ. შირიანაშვილი, ალ. ნანუიშვილი, ს. ხუნდაძე, აკაკი, გ. წერეთელი...);

6. ცოცხალი მეტყველება მუდმივი უზრევი წყაროა სალიტერატურო ენის გასამდიდრებლად (ვაჟა, აკაკი, პ. შირიანაშვილი, ი. გოგებაშვილი, ნ. ხიზანიშვილი, გ. წერეთელი...);

7. მარჯვე კუთხური სიტყვები და გამოთქმები უნდა გავრცელდეს და დამკვიდრდეს სალიტერატურო ენაში (ი. გოგებაშვილი, ვაჟა, აკაკი...);

8. დიალექტური მეტყველების გამოყენება დასაშვებია მხოლოდ პერსონაჟთა ენაში (პ. შირიანაშვილი, ვაჟა, ს. ხუნდაძე...);

9. ახალი სალიტერატურო ენა ჭრელია, დამძიმებულია დიალექტიზმებით, უცხო სიტყვებით (გრ. ყიფშიძე, პ. შირიანაშვილი, ს. ხუნდაძე, გ. წერეთელი...);

10. სალიტერატურო ენის უნიფიცირებას სჭირდება ერთიანი ყველასათვის სავალდებულო ნორმების შემუშავება (გრ. ყიფშიძე, ს. ხუნდაძე...);

11. ნორმების შემუშავებისას დაუსუბებელია რომელიმე კუთხის მეტყველებისათვის უპირატესობის მინიჭება (დავ. ყიფიანი, ს. ხუნდაძე...);

12. ძველი ქართული მდიდარი, დახვეწილი, მაღალი დონის ენაა (ილია, დიმ. ყიფიანი, ი. გოგებაშვილი, აკაკი...);

13. უცხო სიტყვა შეიძლება შემოვიტანოთ, თუ ბადალი სიტყვა არა გვაქვს (დავ. ყიფიანი, პ. შირიანაშვილი, გრ. ყიფშიძე...), მაგრამ დაუსუბებელია უცხო გრამატიკული კატეგორიის შემოტანა ენაში.

14. უცხო სიტყვის მართლწერა უნდა დაექვემდებაროს ქართული მართლწერის წესებს (პ. შირიანაშვილი, ს. ხუნდაძე...);

15. ქართული ანბანი სრულყოფილია — ასოსა და ბგერას შორის სრული შესაბამისობაა (ილია, დიმ. ყიფიანი, ს. ხუნდაძე...);

16. მართლწერა (ორთოგრაფია), როგორც გრამატიკის დარგი, ქართულში არ არსებობს (პ. შირიანაშვილი, ს. ხუნდაძე...);

17. სალიტერატურო ენის დამკვიდრებაში, გამდიდრებასა და დაცვაში დიდი როლი ენიჭება მწერლობას (ილია, ვაჟა, პ. შირიანაშვილი, აკაკი...);

18. სალიტერატურო ენის საკითხთა ერთბაშოვნულად გადაწყვეტა შეუძლებელია (ილია), სასურველია ენის მცოდნე პირთა შეკრება და ამ კრებაზე ყველასათვის სავალდებულო წესების დადგენა (ილია, გრ. ყიფშიძე, ს. ხუნდაძე...) და სხვ.

ზემონათქვამიდან გამომდინარე, გვინდა ხაზი გავესვათ, რომ ქართულ პერიოდიკაში გაშლილი ფართო მსჯელობა სალიტერატურო ენის საკითხებზე წარმოგვიდგება, როგორც ქართული გრამატიკული აზრის დუღილის პროცესი, ქართველი ინტელიგენციის ერთობლივი ბრძოლა ისეთი დიდი ეროვნული საქმისათვის, როგორც იყო ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრება, დახვეწა-ნორმირება, სრულყოფა. „ივერიელთა“ და „კვალიელთა“ კამათი — ეს იყო კამათი რამდენიმე საკითხის შესახებ, დავა განსხვავებული შეხედულებების გამო (ზოგჯერ ცოტა გამწვავებულიც, რასაც ხელს უწყობდა ს. ხუნდაძისთვის ჩვეული მკაცრი, დაუზოგავი, სანდახან არაკორექტული ტონი) და არა გათიშულობა, პრინციპული დაპირისპირება. ეს იყო ძიება ჭეშმარიტებისა, ამ ჭეშმარიტებისაკენ მიმავალი გზებისა, ცხადია, ამ ძიებასა და ფიქრში სხვა-

დასხვა აზრი იბადებოდა, ამ აზრთა აწონ-დაწონა, შეფასება (ხანდა-
ხან შკაცრიც), ზოგჯერ შეჯახებაც კი ბუნებრივ მოვლენად უნდა
ჩაითვალოს. ისიც ბუნებრივია, რომ ხშირად რამდენიმე მოღვაწის
აზრი თუ შეხედულება უახლოვდებოდა და ერთსვეოდა კიდევ ერთ-
მანეთს.

შეუძლებელია ღრმა, პრინციპულ დაპირისპირებას ვხედავდეთ
მათ შორის, რადგან ქართველი ერის კეთილდღეობისთვის თავდა-
დებული მოღვაწენი ერთი შეგნებით იღვწოდნენ: ენის ერთობა ერის
ერთობააო.